

הרב יואל בן נון

אלון שבות

תרומת איברים להצלת חיים, לאחר מות התורם

ראשי הפרקים:

מבוא

- א. סוגיית הגמרא בקביעת רגע המוות
- ב. פסק הרמב"ם והשו"ע
- ג. הסוגיה בתלמוד הירושלמי
- ד. תשובת החתם סופר
- ה. תשובת מהרש"ם
- ו. קביעת רגע המוות כיום
- ז. החלטת מועצת הרה"ר והתנגדות הממסד הרפואי
- ח. פתרונות מעשיים לתיקון המצב

מבוא

רבים סבורים בטעות כי תרומת איברים מתבצעת, למעשה, בחולה הנוטה למות, תוך קיצור רגעי חייו האחרונים. חס ושלום - מעשה אסור לחלוטין, הן על-פי ההלכה¹, והן על-פי הרפואה, והוראות החוק². כל המערכת הרפואית כיום מסכימה, ואף עומדת בתוקף על כך, שאין הוצאת איברים אלא לאחר המוות³. השאלה היחידה, היא, איך קובעים מוות, ברפואה ובהלכה.

גם אין חולק על כך, שישנם מאות חולים הנמצאים בסכנת נפשות יומיומית, ואפשר כיום להצילם בבטחה, ולהאריך את חייהם בשנים רבות, על-ידי השתלת איברים מגופו של נפטר, זמן קצר מאד אחרי מותו. על-פי ההלכה ברור ופשוט, שחובת הקבורה של המת על כל איבריו נדחית מפני הצלת נפשות, כמו חילול שבת, וכל מצווה אחרת, פרט לשפיכות דמים, גילוי עריות ועבודה זרה⁴. מבחינת כבוד הנפטר אין כבוד גדול יותר לנפטר מהצלת חיים של אחרים בגופו, ודווקא בשעת פטירתו ועמידתו לפני בית דין של מעלה, שכן זו גמילות חסד של אמת, שאין למעלה ממנה⁵, ואי אפשר להחזיר לו טובה תחת טובה. לכן זו זכות גדולה עד מאד לנפטר ולמשפחתו בשעתם הקשה, ומצווה גדולה להודיעם ולהסביר זאת להם, בשפה רכה ומבינה את כאבם הנורא, אולם בבהירות חד-משמעית.

א. סוגיית הגמרא בקביעת רגע המוות

בשאלת הקביעה ההלכתית של רגע המוות דנו חז"ל בפירוש במסכת יומא, כאלף וחמש מאות שנה לפני שעלתה שאלה זו לדיון בחוקים וברפואה בתקופה המודרנית⁶. על-פי הסוגיא ביומא נקבעה הלכה בישראל, וכך נאמר

¹ "אין דוחין נפש מפני נפש", ראה משנה אהלות סוף פ"ז; סנהדרין עב ע"ב; רמב"ם הל' רוצח פ"א ה"ט; וראה בשו"ת 'נודע ביהודה', מהדורה תניינא, חושן משפט נ"ט, ביחס לאדם שנמצא במצב של 'טריפה', שבוודאי ימות, וכתב שם: "...ואטו מי (=כלום) הותר להרוג את הטריפה להציל את השלם? - זה לא שמענו מעולם..."; וראה ספר אסיא ה', עמ' 61-76; ספר אסיא ז', עמ' 177-187; וספר אסיא ט', עמ' 367-377.

² ההוראות מפורטות בחוזרי מנכ"ל משרד הבריאות, באתר המשרד: www.health.gov.il

³ בניגוד חד למצב ששרר בזמן השתלות הלב הראשונות בעולם, וגם בארץ, שברור כי הוצאו אז לבבות בעוד התורמים בחיים, ותוך כדי הריגתם, מפני שחשבו, שממילא הם עומדים למות תוך זמן קצר. זהו אחד הגורמים המרכזיים לחוסר אמון כלפי המערכת הרפואית בנושא זה, עד היום. כאמור, המצב היום שונה לחלוטין, ואין עושים דבר בלי הסכמה מפורשת של המשפחה, ורק אחרי קביעת מוות חד-משמעית.

⁴ יומא פב ע"א, פה ע"ב, סנהדרין עד ע"א; רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ה, הל' שבת פ"ב.

⁵ 'חסד של אמת' הוא חסד שאי אפשר לגמול עליו טובה תחת טובה, מפני פטירתו מן העולם של הנגמל, או של הגומל.

⁶ אף-על-פי שגלינוס, (מגדולי הרופאים ביוון, בן זמנו של רבי יהודה הנשיא, נזכר כסמכות

שם במשנה ובגמרא {יומא פה ע"א}:

... וכל ספק נפשות דוחה את השבת. מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת...מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין, ואם מת יניחוהו: מצאוהו חי מפקחין: מצאוהו חי פשיטא? לא צריכא דאפילו לחיי שעה. תנו רבנן, עד היכן הוא בודק? עד חוטמו. ויש אומרים, עד ליבו (גירסת רוב כתבי היד והראשונים - עד טיבורו). בדק ומצא עליונים מתים, לא יאמר כבר מתו התחתונים, מעשה היה, ומצאו עליונים מתים, ותחתונים חיים. נימא הני תנאי כי הני תנאי, דתניא, מהיכן הולד נוצר? מראשו, שנאמר (תהילים ע"א ו) "ממעיי אמי אתה גוזי"⁷, ואומר (ירמיהו ז' כט) "גזי נזרך והשליכי"; אבא שאול, אומר מטיבורו, ומשלח שרשיו אילך ואילך; אפילו תימא אבא שאול, עד כאן לא קא אמר אבא שאול התם, אלא לענין יצירה, דכל מידי ממציעתיה מיתצר, אבל לענין פיקוח נפש אפילו אבא שאול מודי דעיקר חיותא באפיה הוא, דכתיב (בראשית ז' כב) "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו". אמר רב פפא, מחלוקת ממטה למעלה, אבל ממעלה למטה, כיון דבדק ליה עד חוטמו, שוב אינו צריך, דכתיב "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו".

מחלוקת הדעות שבסוגיא זו, היא עצמה גם מחלוקת תנאים מפורשת במקום אחר {סוטה מה ע"ב}, במדידת המרחק בין מי שנמצא חלל, מת בשדה, אל העיר הקרובה, בפרשת עגלה ערופה: "מאין היו מודדין? רבי אליעזר אומר - מטיבורו; רבי עקיבא אומר - מחוטמו; רבי אליעזר בן יעקב אומר - ממקום שנעשה חלל, מצוארו". הגמרא גם שם מנסה לתלות את המחלוקת בוויכוח של אבא שאול על תחילת יצירתו של אדם, מן הראש או מן האמצע, ודוחה כמו ביומא, ומסיימת גם שם בפסוק "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו - מתו" - ופסק הרמב"ם גם שם כרבי עקיבא שמודדים מחוטמו {הלכות רוצח פ"ט ה"ט}, וגם פסק כרבי עקיבא {סוטה שם}, שמוליכים הגוף אצל הראש, מפני שהראש הוא העיקר.

בספרי ראשונים) כבר הזהיר מפני קבורה מוקדמת, לפני שיעברו 3 ימים, שמא יקברו אנשים חיים (ראה ש' וייס, קביעת המוות ברפואה, באתיקה ובהלכה, עבודת ד"ר, האונ' העברית והדסה, תשמ"ג, עמ' 29), התעוררה השאלה באופן חוקי ודתי רק בשנת 1772, כשהוציא הדוכס ממקלנבורג פקודת חוק שאסרה קבורה, לפני שיעברו 3 ימים, ורופאים מוסמכים יקבעו את המוות.

⁷ רש"י פירש "גוזי - מוציא", והכוונה שהבורא מוציא את הוולד כשראשו לפניו (בדרך כלל), וזה מפלאי הבריאה, כי איך יודע העובר להתהפך ברחם, כדי לצאת בראשו לעולם, שלא היה בו, ועוד טרם נשם אויר הוא מתכוון לכך - אין זאת אלא שה' נתן בטבע הבריאה כך, כי הראש הוא העיקר, וזהו משמע - "ממעיי אמי אתה (=ה') גוזי, וזה מופלא.

הדיון בסוגיית יומא מתנהל בנקודה של התנגשות הערכים בין הצלת חיי אדם ושמירת השבת, תחת ההכרעה העקרונית, שפיקוח נפש דוחה שבת וגם "ספק נפשות דוחה את השבת" ואת יום הכיפורים. להכרעה זו היתה משמעות היסטורית כבירה מבחינת התורה שבעל-פה, מפני שכיתות בית שני סירבו לקבל הכרעה זו, וקבעו איסור מוחלט על מלחמה בשבת⁸, ועל חילול שבת להצלת נפשות בשבת, בכלל.

אולם כל זה נכון בהצלת חיים, ולא בטיפול במתים. עם כל החשיבות של כבוד המת בהלכה, ועם כל החובה לקבור את המת מיד, אסור לחלל שבת בעבור זה. לכן יש כורח הלכתי לקבוע את רגע המוות באופן חד וברור, שכן עד אז מחללים שבת אפילו לחיי שעה, ואפילו לרגע אחד של חיים, ואחר כך אסור לחלל שבת בשום אופן, מפני שכבר מת האדם שמנסים להצילו.

כאן עלינו לשוב אל מחלוקת התנאים ביומא {בירושלמי, זו מחלוקת אמוראים}, עד היכן בודקים במי שקבור תחת המפולת - עד חוטמו, או עד ליבו {כגירסת רש"י}, או עד טיבורו {כגירסת הירושלמי, כתבי היד של הבבלי ורוב הראשונים, ובהתאמה לדברי רבי אליעזר במשנה בסוטה פ"ט}, ו'עד חוטמו' זו שיטת רבי עקיבא שהלכה כמותו⁹. בסוגיא עצמה יש נטייה ברורה להכרעה חדה, שבודקים רק עד חוטמו, ואם אין בו נשימה - אין מחללין עליו שבת, וכלשון רש"י: "דאם אין חיות בחוטמו, שאינו מוציא רוח, ודאי מת ויניחוהו". ההכרעה בסוגיא עצמה בולטת בהסבר דעתו של אבא שאול, שסבור כי העובר נוצר מטיבורו, ואף-על-פי-כן אומרת הגמרא - "לענין פיקוח נפש, אפי' אבא שאול מודי דעיקר חיותא באפיה הוא, דכתיב, "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו]".

וכך מסכם שם רב פפא את הכרעת הסוגיא:

"אמר רב פפא, מחלוקת ממטה למעלה, אבל ממעלה למטה, כיון דבדק ליה עד חוטמו, שוב אינו צריך, דכתיב "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו]".

ב. פסק הרמב"ם והשו"ע

נעיין בהכרעת הרמב"ם בכל הסוגיא {הלכות שבת פרק ב'}:
 א דחויא היא שבת, אצל סכנת נפשות, כשאר כל המצוות; לפיכך
 חולה שיש בו סכנה--עושין לו כל צרכיו בשבת, על פי רופא אומן של
 אותו מקום. ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת, ספק שאינו צריך,

⁸ כדברי ספר היובלים, פרק נ', 6-13; ברית דמשק, י' 14-14"א; 18; וכנגדם ספר מקבים-א, פרק ב', 31-41; וראה דברי הרב ש' גורן, משיב מלחמה א', עמ' נ"ד-ס"ט.

⁹ ראה 'כסף-משנה' על הרמב"ם הל' רוצח פ"ט ה"ט; וראה מה שכתב על זה מהרש"ם, בחלק יורה-דעה, סימן קכ"ד.

וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת, ורופא אחר אומר אינו צריך-
מחללין עליו את השבת: שספק נפשות, דוחה את השבת.

טז מפקחין פיקוח נפש בשבת, ואין צריך ליטול רשות מבית דין;
והמקדים להציל הנפש, הרי זה משובח.

יח מי שנפלה עליו מפולת--ספק הוא שם, ספק אינו שם--מפקחין
עליו; מצאוהו חי - אף-על-פי שנתרוצץ, ואי אפשר שיבריא, מפקחין
עליו ומוציאין אותו, לחיי אותה שעה. בדקו עד חוטמו, ולא מצאו בו
נשמה--מניחין אותו, שכבר מת.

יט בדקו ומצאו עליונים מתים--לא יאמרו כבר מתו תחתונים, אלא
מפקחין על הכול, שאפשר במפולת שימות העליון, ויחיה התחתון.

וכך נפסק להלכה בשולחן-ערוך {אורח חיים סימן שכט}:

ג. מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו
שם, מפקחין עליו, אף על פי שיש בו כמה ספקות.

ד. אפילו מצאהו מרוצץ, שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה, מפקחין,
ובודקין עד חוטמו. אם לא הרגישו בחוטמו חיות, אז וודאי מת, לא
שנא [אם] פגעו בראשו תחילה, לא שנא [אם] פגעו ברגליו תחילה.

ה. מצא עליונים מתים, לא יאמר כבר מתו תחתונים, אלא מפקח
עליהם שמא עדיין הם חיים.

ג. הסוגיה בתלמוד הירושלמי

אולם כל זה נאמר על-פי מהלך הסוגיא בתלמוד בבלי, שיש מחלוקת בין שתי
הדעות, והכרעת הסוגיא ופוסקי ההלכה היא על-פי הנשימה בחוטמו, ואם
בדק מלמעלה ואין נשימה בחוטמו - בוודאי מת הוא ויניחוהו. אבל בסוגיית
הירושלמי אין הוכחה גמורה למחלוקת, ואפשר לפרש שאין הדעות חלוקות
כלל. כך אכן פירש ר' משה מרגלית¹⁰, בפירושו 'פני משה' לדברי הירושלמי:

"עד איכן [מפקחין עליו]? - תרין אמורין, חד אמר - עד חוטמו, וחורנה
(=והאחר) אמר - עד טיבורו. מאן דאמר עד חוטמו, בהוא דהוה קיים;
ומאן דאמר עד טיבורו, בהוא דהוה רבון־רכין" - ופירש ב'פני משה':
"ולא פליגי, דמאן דאמר עד חוטמו מיירי בהוא דהוה קיים, כלומר
שחזק וקשה הוא (=הגוף הנתון תחת המפולת), ונרגש בבדיקת
חוטמו, אם יש בו איזה חיות; ומאן דאמר עד טיבורו, בהוא דהוה

¹⁰ חי בליטא בתקופת הגאון מוילנא, כתב פירוש מקיף על התלמוד הירושלמי, מתוך שליטה
מלאה בכל ספרות חז"ל שהיתה בידו, כולל כתב-יד עתיק של התוספתא. למד גם מדעי
הטבע כדי לדייק בפירושו, בפרט בסדר 'זרעים'.

רכין, שהוא רך כשממשמשיין בו, ואינו נרגש בחוטמו, ובודקין אותו עד טיבורו, שאפשר, שעוד ירגישו בו חיות".

לפי פירוש זה, אין לכאורה מקום לא לדברי רב פפא בסוגיית הבבלי, ולא להכרעת הפוסקים, כי הכל תלוי באפשרויות הבדיקה במצבים השונים, ותמיד יש לוודא מוות, גם באף וגם בחזה. כך אכן רצו לפרש את הירושלמי לפי פירושו של 'פני משה', פוסקים שהתנגדו להשתלות לב¹¹. אבל בירושלמי כלל לא נזכר הלב בתור איבר חיים שצריך לבדוק בו, ובדיקת טיבורו, אין פירושה אלא בדיקת הנשימה מתחת לסרעפת, כפי שהסבירו רופאים מומחים ותלמידי חכמים¹². בדיקת הלב לא נזכרה אלא בגירסת רש"י בסוגיית הבבלי, וכפי שנתבאר בפירושו: "בליבו יש להבחין אם יש בו חיות, שנשמתו דופקת שם". גם את דברי רש"י אלה אפשר להבין בשני אופנים - בליבו, כלומר בחזהו יש להבחין אם נשמתו (=נשימתו) עדיין דופקת, וזה ככל יתר האפשרויות, שהכל תלוי בנשימה; או שרש"י קובע כאן דעה שונה שיש לבדוק אם הלב דופק. אולם גם אם נפרש כך את דברי רש"י, לא ישתנה דבר להלכה, שכן בסוגיית הבבלי ובפוסקים דעה זו נדחתה - ואדרבה, אם הגמרא והפוסקים הכריעו נגד דעה זו, שוב אי אפשר לשום פוסק לחלוק על הגמרא והפוסקים, ואם יאמרו לחלל שבת על דפיקת הלב, כאשר ברור שבטלה הנשימה ולא תשוב עוד, יהיה זה חילול שבת, שצריך כפרה.

ד. תשובת החתם סופר

עדיין יש טוענים, שהמקרה של מפולת שנידון בגמרא הוא שונה, מפני שיש להניח, אם אין בו נשימה, שכבר מת, ולא כן במקרי מוות רגילים. אילו היה זה נכון, היו צריכים הפוסקים להודיענו חילוק זה בהלכות שבת, שיש להמשיך לחלל שבת עד שיבדקו בליבו, או בטיבורו. ואכן דחה החתם-סופר סברא זו בתוקף רב, בתשובתו המפורסמת {שו"ת חתם סופר, יורה-דעה, של"ח}:

"ולומר 'נפל מפולת שאני' כאשר כתב ידידי נ"י, תמיה גדולה בעיני, וכי קרא "נשמת רוח חיים" במפולת מיירי?! - ועוד דבר ידוע בהיפוך, כי המתים מיתה פתאומית יש לחוש יותר שנדמה כמת מחמת בהלה (=הלם), וכעין חולי שיתוק שקורין שלא"ג (= אירוע, שקוראים לו היום אירוע מוחי), ואפילו הכי כשפסקה נשמתו שוב אין מחללין שבת - ועל כן כלל הוא לכל המתים, שזהו שיעור המקובל בידינו מאז היתה

¹¹ ראה מאמרו של הרב א"י ולדינברג, ספר אסיא ז', עמ' 149-162.

¹² ראה מאמרו של הרב פרופ' א' שטיינברג, 'קביעת רגע המוות והשתלת לב', ספר אסיא ז', עמ' 209-230, וראה גם מאמרו בספר אסיא ג', עמ' 405. וראה סיכום נרחב באנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה, כרך ו', עמ' 816 ואילך.

עדת ה' לגוי קדוש, וכל הרוחות שבעולם אם ימלאו חפניהם רוח, לא יזיונו ממקום תורתינו הקדושה. והנה כן משמע ברמב"ם {הלכות אבל פ"ד ה"ה}: "והמעמץ (=המעצם עיניו של נפטר) עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים אלא ישהה מעט שמא נתעלף" - והנה היה לו להודיע אימת יציאת הנפש, ואיזה שיעור וגבול יש לו, אלא על כורחך סמך עצמו על מה שכתב בהלכות שבת {פ"ב ה"ט} במפולת, שבודקין עד חוטמו ושם ניכר יציאת הנפש, ועל זה כתב כאן שאחר כך ישהה מעט זמן שמא נתעלף, ואז מותר לעמץ (=לעצם) עין..."

תשובה זו של חתם-סופר נכתבה נגד הניסיון של "החכם רמ"ד" (= ר' משה מנדלסון), להתיר הלנת המתים עד ג' ימים, כפי שקבע הדוכס ממקלנבורג על-פי רופאי זמנו, שטענו כי מרבים לקבור אנשים בעודם חיים, ולכן קבע בחוק הקיסר, שלא לקבור מתים עד שלושה ימים, שיתחיל הגוף להעלות כתמים ולהשחיר. המעיין בתשובת חתם-סופר יראה, שאין הוא מכוון דבריו נגד "הקיסר יר"ה" (=ירום הודו), ולא נגד החוק באותן מדינות, אלא נגד הניסיון להתאים את ההלכה לחוק הקיסרי, כדרך המשכילים.

ואולם בהמשך דבריו הוסיף החתם-סופר עוד סימן, וכתב:

"אבל כל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה, ואם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת, ולא ילינו אותו, והמיטמא לו, אם הוא כהן, לוקה אחר ההתראה..."

תיאור זה אכן מדויק ביותר ברוב רובם של הנפטרים, גם כיום, שהלב מפסיק לפעול ולספק דם למוח, ואחרי כמה דקות, אם אין התערבות של החיאה, פוסק המוח לפעול בהדרגה, וכאשר מת 'גזע המוח', שבו מרכז הנשימה, נפסקת הנשימה, והאדם מת. אולם יש מקרים מעטים, שבהם התהליך הפוך - עקב מכה חיצונית או קריסה פנימית, המוח מת, וכאשר מגיע המוות במוח עד למרכז הנשימה, בטלה הנשימה ולא תשוב עוד, אף שהלב עודנו פועם. (במציאות של פעם לא היתה לכך משמעות אלא לחמש דקות בערך, מפני שבלי נשימה לא יקבל הלב חמצן, וימות).

האם התכוון החתם-סופר לומר, שבמקרה כזה לא הנשימה קובעת אלא הלב, בניגוד ברור לסוגיית הגמרא ולהלכה הפסוקה, שיצא להגן עליהם בתוקף כה רב? - אילו זו היתה כוונתו ודאי היה מפרש זאת, ולא עוד אלא שבדבריו המפורשים על סוגיית הגמרא, הביא את הפסוק: "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו"¹³, והוסיף: "דהכל תלוי בנשימת האף, וכמבואר ביומא, ופסקו

¹³ כבר ביצירת האדם, נאמר: "ויפח באפיו נשמת חיים - ויהי האדם לנפש חיה" {בראשית ב' ז}, ואולם הגמרא העדיפה להדגיש את הפסוק המקביל לו בפרשת המבול {בראשית ז' כב}, כנראה מפני שהוא מגדיר מוות: "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו".

רמב"ם, וטור שולחן-ערוך". ממילא ברור, שלא לכך התכוון חתם-סופר¹⁴. ועדיין טוענים נגד ההסתמכות על סוגיית יומא, ששם מדובר במצב שאין בו הוכחה הפוכה, שיש חיות במקום אחר בגוף, ואילו במצב שיש בו דופק, ורואים שהלב פועם, אי אפשר להסתמך על סוגיא זו, ועל כל פוסקי ההלכה, וחייבים לפסוק על-פי הסברא ועל-פי הלב, אף שלא נזכר דבר זה בכל התלמוד, ולא בראשונים, עד לתשובה של ה'חכם-צבי', שתלה את כל החיות בלב, בעיקר לפי הבנתו את רופאי זמנו. אבל, כבר הראו רופאים תלמידי חכמים שבימינו, שהמציאות שונה מאד ממה שתיאר ה'חכם-צבי'¹⁵.

ה. תשובת מהרש"ם

אבל הנה בא מהרש"ם (= ר' שלום מרדכי הכהן מברעזין), ופירש אחרת את סוגיית הגמרא ביומא, לפחות לכאורה, ועליו מסתמכים רבים ממתנגדי ההשתלות¹⁶. וכך כתב מהרש"ם בתשובתו {שו"ת מהרש"ם ח"ו, סימן קכ"ד}:

"מכתבו (= של הרב א"א ולדמן) הגיעני, ובקוראי בו עמדתי מבהיל ומחריד בדבר שאלתו באחד שהלך להיפנות לבית הכסא ומצאוהו שם כמת, וכל התרופות שעשו ופעולת הרופאים לא הועילו, ואמרו שמת הוא, וכשלקחו אותו לטהרו נשמע ממנו קול כמו 'חארטשען', כמו בגוסס, ויען שהיה בערב שבת קודש ומיהרו לקוברו, שלחו אחר רופאים בשתיקה, ואמרו (= הרופאים) כי הוא מת, אלא שהקול נשמע (= מתוכו) על-ידי שאינו מכיל הרעי בקרבו, ועל-ידי אכילה ושתיה שבמעיו, וניסו כמה פעמים בנוצה בחוטמו ולא נראה שום נשימה, רק אחד אמר שכמדומה שדופק גיד (=עורק) אחד תחת הארכובה, ושאר אנשים ניסו ואמרו שאינו כן, והגם שהיה בשרו חם, לא השגיוחו על

¹⁴ וכך כתב בפירוש דברי חת"ס, הרכ ש' ישראלי זצ"ל, במאמריו שנזכרו להלן בהערה 25.
¹⁵ ר' צבי הירש אשכנזי (ה'ת"כ-ה'תע"ח, 1718-1660), רב ופוסק גדול באלטונה, אמסטרדם, לבוב. בספרו 'חכם-צבי סימן ע"ז דן בכשרותה של תרנגולת שנמצאה בלא לב, ודן עם רופאי זמנו וקבע, שאין חיים בלי לב [מה שנכון בלא ספק], וגם תיאר את פעולת הלב, שהנשימה יוצאת ממנו דרך הריאה, והבדיקה של הנשימה בחוטם [לפי הגמרא ביומא], "הוא משום שדרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב, ונכנס בו אויר קר לקרר הלב, ואם אין לב אין נשימה" - וזה איננו נכון כלל, שכן הלב מזרים דם ולא אויר; וראה דברי הרב ש"ה וואנזר, ספר אסיא ז', עמ' 163-165, שפוסק לפי ה'חכם-צבי', למרות השינוי במציאות, וראה דברי הרב פרופ' א' שטינברג, ספר אסיא ז' עמ' 220-221, שחלק על כך, והביא מגדולי הפוסקים שקובעים הלכה לפי המציאות שאנו רואים, והראה שהנשימה תלויה במוח, והלב לא נזכר בדברי חז"ל לעניין קביעת המוות [וכך פסקו הרב ש' ישראלי, והרב הראשי אא"כ שפירא זצ"ל, והרב ז"נ גולדברג, והרב הראשי (בתשמ"ז), הרב מ' אליהו שליט"א].

¹⁶ ראה דברי הרב א"י ולדינברג, ספר אסיא ז', עמ' 157-159.

זה וקברוהו.

ועתה חכם אחד מערער שלא יפה עשו שלא שאלו מהבית-דין שבעיר, והרופאים אינם נאמנים בזה, ושצריכים לעשות תשובה...

וצדקו דבריו, דודאי קיימא לן דעיקר חיותא באפיה, כיון דממעלה למטה אין צריך לבדוק רק עד חוטמו, אבל היינו בסתמא, אם ליכא הוכחה להיפוך, סמכינן על בדיקת חוטמו דהוי רוב גמור, ואפילו מיעוטא ליכא, אלא-אם-כן על צד אחד מאלף, דהוי מיעוטא דמיעוטא, דאין לחוש לכך גם בפיקוח נפש...בזה אין צריך לבדוק יותר, אבל אם רואים איזו סימן של חיות בשאר איברים ואיתרע רובא לפנינו, יש לומר דלא סמכינן על בדיקת חוטם...ונידון דידן שנשמע קול הברה, מה דלא שכיח בשאר מתים, יש לומר דבכי האי גוונא אין לסמוך על בדיקת חוטם...

ואם היה ערב שבת ומיהרו לקוברו לבל ילין המת, הרי אם מלינו לכבודו של מת ליכא איסור, ואין לך כבודו יותר מזה שיש חשש אולי עודנו חי, ודברי הרופאים אין מכריעין בכל כי האי גוונא...

אך לפי מה שכתב רום מעלתו שטלטלוהו אחר-כך הרבה ולא נשמע יותר שום קול - יש הוכחה שכבר מת ממש...כיון שבדקו בכל מיני נסיונות ובהסכמת הרופאים - אין לחוש יותר."

הנה לפנינו לכאורה שיטה אחרת בהבנת הסוגיא ביומא, אשר תומכת, ואף מתארת בדיוק את דעת המתנגדים להשתלות. ואמנם דברי מהרש"ם קשים מאד, שהרי הם הפוכים לתשובת חתם-סופר בהבנת הסוגיא ביומא, דאם כדבריו מדוע לא כתבו הפוסקים בהלכות שבת, שאם יש סימן חיות כלשהוא באחד מאיבריו, אין לסמוך על דברי רב פפא, ומחללים שבת עליו? - ואי אפשר לומר שלא היו מקרים כאלה בזמן הש"ס והפוסקים, שכן היו והיו -- ומפורש לפנינו במסכת שמחות {תחילת פ"ח}:

"יוצאין לבית הקברות, ופוקדין על המתים (= אחרי הקבורה) עד ג' ימים, ואין חוששין משום דרכי האמורי (= שבזמנים אחרים יש לחשוש). מעשה שפקדו אחד וחיה [עוד] כ"ה שנים, ואחר-כך מת; [ופקדו] אחר, והוליד ה' בנים, ואחר-כך מת."

אכן דברי חז"ל אלה במסכת שמחות היו הסיבה העיקרית לטענת ר"מ מנדלסון, שאסור למהר ולקבור, כי רק אבותינו בימי בית שני, ובימי המשנה והתלמוד¹⁷, יכלו לקבור בכוכין, כמתואר במשנה {בבא-בתרא סוף פ"ו}. ואילו

¹⁷ כפי שאנו מוצאים בארץ, במערות הקבורה של אבותינו מימי הבית השני, וראה ע' קלוזר וב' זיסו, עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני, יד בן-צבי, ירושלים תשס"ג.

